

Book Reviews

BOŻENA. WITOSZ, red., JĘZYK ARTYSTYCZNY. LITERATURA KOBIET, LITERATURA KOBIECA, KOBIECOŚĆ W LITERATURZE, t. 12, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004, ss. 247.

„Literatura kobiet, literatura kobieca, kobiecość w literaturze” – takie sformułowanie tytułu kolejnego tomu *Języka Artystycznego* sugeruje, iż czytającemu tę pozycję ukazany zostanie świat literatury pisanej przez kobiety, dla kobiet, o kobietach, będącej manifestem *écriture féminine*. Tak jest w istocie. Spoiwem łączącym w całość tę eklektyczną, ale uporządkowaną kompozycyjnie, bo podzieloną na trzy części, zawierające interpretacje kobiecej prozy, poezji oraz tekst teoretycznoliteracki, pozycję, jest twórczość kobiet¹. Zamieszczone w książce artykuły są próbą odpowiedzi na pytania: o czym piszą kobiety, w jaki sposób piszą, jak percypują siebie oraz otaczający je świat.

Relacje pomiędzy płcią a językiem od dawna budzą zainteresowanie językoznawców. Pierwsze badania w zakresie dyferencji między biolektami (por. m.in. Wilkoń 1987) poświęcone były różnicom na poziomie fonologicznym i syntaktycznym. Następnie uwagę zwrócono na ewentualny związek pomiędzy płcią a takimi składnikami i aspektami komunikacji, jak wypowiedzenia pytające, stopień asertywności, wtrącenia, sygnały potwierdzające odbiór wypowiedzi czy strategie kontrolowania linii tematycznej w rozmowie. Ostatnio skupiono się na całościowych stylach komunikacyjnych związanych z określonymi rolami płciowymi (zob. np.: Tannen 1999; Günthner, Kotthoff 1991; 1992; Goodwin 1990). Różnice

¹ Jedynie w artykule M. Kity nie ma pewności, co do płci autora jednej z omawianych pozycji, jednak, jak pisze M. Kita, nie jest istotna biologiczna pleć autora, ale fakt, że „autor zdecydował się pozostać kobietą [...] lub stać się nią (jeżeli był mężczyzną)” (s. 47).

w języku kobiet i mężczyzn na gruncie językoznawstwa polskiego najobszerniej zanalizowała K. Handke (1990a; 1990b; 1992; 1994; 1995).

Jak zaznacza we *Wstępie* redaktorka tomu: „Światy: męski i kobiecy, nie są rozłączne, a pisanie o twórczości kobiecej może być także pisanem zacierającym różnice; może być też pisanem z całkiem innej perspektywy” (s. 8). Nie wszystkie opublikowane w tym tomie teksty pisane są w tonie dyskursu feministycznego.

Pierwszą część *Języka Artystycznego*, dotyczącą kobiecej prozy, rozpoczyna tekst E. Jędrzejko, która próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób w polskiej prozie pisanej przez kobiety przedstawiany jest mężczyzna. Autorka konfrontuje językowy wizerunek mężczyzny, zrekonstruowany na podstawie wnikliwej i drobiazgowej analizy leksyki i frazeologii oraz przysłów, z literackim obrazem mężczyzny, percypowanym przez narratora oraz bohaterów, zwłaszcza bohaterki, w utworach różnych epok i nurtów literackich. Mężczyzna idealny, bez skazy, czyli rośły, silny, mądry oraz waleczny, opisywany w powieściach dziewiętnastowiecznych (*Malwina, czyli domyślność serca; Magnat*), stopniowo ustępował miejsca bohaterowi słabemu, neurotycznemu, sfrustrowanemu, który pojawił się już w powieściach okresu międzywojennego (*Romans Teresy Hennert*). Badaczka konkluduje, iż „Bohater postrzegany z perspektywy kobiecej jest zasadniczo wpisany w dyskurs «męski» [...], ale dziś [we współczesnej prozie – B.K.] zdaje się lepiej umotywowany psychologicznie, bardziej prawdziwy w swych słabościach, «nie musi» być herosem, bywa tchórzliwy, neurotyczny, zagubiony” (s. 41). Badaczka odnajduje w najnowszej literaturze (*Namiętnik*) wyraźne sygnały dyskursu kobiecego, który zmierza do zdezawuowania literackich oraz obyczajowych klisz, a realizowany jest przez kreację tożsamości bohaterek wyemancypowanych, posiadających poczucie własnej odrębności oraz świadomych własnej seksualności.

Akt seksualny widziany z kobiecej perspektywy jest tematem artykułu M. Kity. Rozważania badaczki dotyczą bohaterek francuskich powieści (*Emmanuelle I, czyli edukacja, Życie seksualne Catherine M., Historia O oraz Lekcja erotyki*) zaliczanych do nurtu literatury erotycznej. Autorka artykułu zwraca uwagę na fakt, iż bohaterki bez skrępowania mówią o seksie, stanowiącym integralną część ich egzystencji, są świadome własnych potrzeb i pragnień, które konsekwentnie realizują. Interesująca jest szeroka gama odczuć, jakie wywołuje w bohaterkach *coitus* (od upokorzenia, przez obojętność, przyjemność, pragnienie zaspokojenia drugiej osoby, do autognozji). M. Kita analizuje także język, którym posługują się powieściowe heroiny w opisie aktu seksualnego – w wypowiedziach bohaterek dostrze-

ga badaczka cechy „stylu kobiecego”, charakteryzującego się wrażliwością językową, dbałością o szczegóły, zamiłowaniem do konkretności, uprzejmością².

O tym, w jaki sposób powieściowa bohaterka postrzega siebie oraz otaczającą ją rzeczywistość, pisze B. Witosz. Badaczka przygląda się, w jaki sposób bohaterki współczesnej prozy polskiej kreują swój wizerunek, jak percypują swoje ciało (nie zawsze mieszczące się w ramach powszechnego paradygmatu piękna), jakie piętno odciska na kobiecej psychice społeczny wymóg podporządkowania się wzorcom piękna narzucanym przez otoczenie i kulturę, co przyciąga wzrok niewiasty spoglądającej na inne kobiety oraz mężczyzn. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż we współczesnej literaturze widoczna staje się tendencja do homogenizacji tradycyjnych atrybutów kobiecości i męskości, prowadząca do „neutralizowania wagi zewnętrznych wyznaczników płci, a tym samym do zdyskredytowania ich roli w budowaniu wizerunku człowieka” (s. 78). Refleksami idei nurtu feministycznego, który sprzeciwia się reifikacji ciała kobiety, są strategie pisarek oddalające się od deskrypcji *somy* w antynomicznych kategoriach piękno–brzydota. W najnowszej literaturze obserwuje się również zamianę kodu kulturowego na fizjologiczny w opisie wyglądu kobiet. Autorka artykułu zauważa, iż w twórczości nurtu feministycznego opis ciała idealnego, lansowanego w kulturze masowej, ustępuje miejsca opisowi ciała naturalnego.

E. Biłas i K. Sujkowska rozpoczynają swój artykuł od eksplikacji pojęcia *kłótnia*. Autorki podkreślają, że kłótniowość jest cechą permanentnie obecną w stereotypowym wizerunku kobiety, a przykłady potwierdzające tę tezę odnajdują już w starożytności. E. Biłas i K. Sujkowska, analizując twórczość G. Zapolskiej i Z. Nałkowskiej, zauważają, iż bohaterka powieści Zapolskiej istotnie prowokuje kłótnię, ale słowna zwada jest dla niej niemiłym, trywialnym przeżyciem, natomiast dla jej powieściowego partnera jest oznaką miłości, namiętności, a także szczerości. W powieściach Nałkowskiej mężczyźnie przypada rola atakującego w kłótni, to on krzyczy, wygraża, rzuca obelgi, obroną kobiety jest milczenie. Autorki wysuwają następujące wnioski, zastrzegając jednak, że nie mogą być one traktowane jako ostateczne rozstrzygnięcia w omawianej kwestii: „Bohaterki kreowane przez piszące «feminy» rzadko przedstawiane są w sytuacji agresji spontanicznej, ale jeżeli już konflikt ma miejsce, niechętnie głośno werbalizują swe negatywne emocje, częściej uciekają w milczenie” (s. 97).

2 K. Handke uważa, iż „styl kobiecy” jest odmianą polszczyzny kolokwialnej, różnej od języka mężczyzn (Handke 1990a).

E. Sławkowa bada semantykę oraz strukturę narracji książki M. Tulli *Sny i kamienie*. Badaczkę urzeka: „Złudzenie poruszania się wśród meandrycznych, nasyconych metaforą, a więc niejednoznacznych opisów usiłujących dotrzeć do samej istoty języka: próbujących zgłębić jego nieodgadnioną naturę oraz rozwikłać tajemnicę niesionych przez niego znaczeń” (s. 100). E. Sławkowa zauważa, że pisarkę intryguje sposób pojmowania przez społeczność określonych wyrażeń językowych. Badaczka jest zafascynowana artyzmem językowej kreacji świata w książce Tulli. Nieskończone asocjacje ewokowane w tekście, barokowość stylu, przekraczanie granic konwencji literackich, stylistycznych i tekstologicznych – to elementy prozy Tulli, które, udokumentowane w artykule badaczki, uprawomocniają tezę o postmodernistycznym (feministycznym)³ charakterze owej „metaforycznej opowieści” o mieście.

Współczesną literaturę młodych pisarzy cechuje pluralizm wątków, problematyki, struktur formalnych, dlatego trudno znaleźć badaczom atrybuty, które sytuowałyby ją w opozycji do „pozostałej” literatury. Wysiłki podejmowane w celu uporządkowania piśmiennictwa młodych sprowadzają się m.in. do prób wskazania jej wyznaczników odnoszących się do rozmaitych poziomów (np. struktury, kompozycji, stylu, gatunku). A. Rejter twierdzi, że specyfika współczesnej literatury „może polegać na obserwacji wybranego megamotywu treściowo-kompozycyjnego, ważnego dla twórcy czy nawet dzieła” (s. 136), dlatego proponuje przyjrzeć się przyrodzie, stale obecnej w twórczości O. Tokarczuk. Badacz analizuje świat przyrody w *Prawieku i innych czasach* oraz *Domu dziennym, domu nocnym* na różnych poziomach dyskursu: od struktury formalnej, po metaforę i symbol.

Drugą część *Języka Artystycznego* otwiera artykuł A. Węgrzyniak. Tematem pracy jest wiersz *Trochę o duszy* W. Szymborskiej. W ocenie badaczki, poetka, na przekór krytyce feministycznej i współczesnym fascynacjom ciałem, opowiada o duszy. Píše Węgrzyniak: „Poetka wskazuje tropy, podpowiada pytania, lecz wstrzymuje się od odpowiedzi, raczej je przemilcza, przemycza, wariantywnie powtarzając motywy swej poetyckiej antropologii, zachęca odbiorcę do współmyślenia, zmusza do lektury aktywnej, poszukującej na własną rękę” (s. 150). Badaczka konstatuje, iż Szymborska: „nie manifestuje ani też nie ukrywa płci, dlatego jej teksty niechętnie podaje się lekturze feministycznej, zwłaszcza tej zorientowanej somatycznie. Feministyczna teza «pisanie ciałem», sprawdzalna w tekstach Pawlikowskiej, Poświatowskiej, Świrszczyńskiej i wielu innych poetek, podkreślających swą kobiecość, w przypadku Szymborskiej zawodzi” (s. 145-146).

3 Pojmowanym jako ruch ideologiczny, lecz jako postawa artystyczna.

Kobieta w lustrze – metamorfoza jej powierzchowności, a zwłaszcza twarzy, wywołana upływem czasu, rozpaczliwe i nieskuteczne próby zatrzymania czy cofnięcia czasu, świadomość bycia poza „estetyką”, poza kanonami piękna, nowa tożsamość kobiety, nie dająca nadziei na przyszłość – jest tematem wiersza E. Lipskiej, o którym traktuje artykuł G. Olszańskiego.

Wnikliwą analizę twórczości J. Hartwig, wspieraną między innymi psychoanalizą, przynosi artykuł A. Kałuży. Podążając tropem badaczki, czytelnik stopniowo uświadamia sobie sens dokonanej na początku artykułu rekonstrukcji pojęcia „podmiotu autorskiego”. Badaczka pisze o obecnym w poezji Hartwig dramacie rozszczepienia pomiędzy „ja” zapisanym, a „ja” zapisującym. Eksplicjuje pojawiającą się w wierszach poetki metaforę śmy oraz Meduzy (ta ostatnia często wykorzystywana jest w *écriture féminine*).

E. Dąbrowska również podjęła się interpretacji poezji J. Hartwig, szczególnie zainteresował ją tom *Nie ma odpowiedzi*. Autorka artykułu dostrzega głęboko antropologiczny wymiar poezji Hartwig. Zdaniem badaczki w utworach poetki zawiera się „dążenie do ujawnienia «paradoksalnej istoty bytu, dysharmonijnych związków treści i formy, egzystencji niepewnej, z ‘niewiadomym postaniem’»” (s. 179).

Asumptem do rozważań na temat sposobu wyrażania uczuć w kobiecej poezji XX wieku były dla I. Loewe kolokacje werbo-nominalne. W wierszach kilku poetek ubiegłego stulecia odnajduje badaczka tendencję do ilustrowania przeżyć psychicznych za pomocą doznań sensualnych – słuchu, dotyku, powonienia oraz wzroku⁴.

O *écriture féminine*⁵, wyrastającym z koncepcji poststrukturalnej, będącym kontynuacją przewrotu zapoczątkowanego przez Derridę, Barthes’a i Foucalta, można powiedzieć wiele, wiedzy na ten temat dostarcza niemała ilość publikacji dotyczącej jego istoty. „Pisaniu kobiecemu” poświęcona jest ostatnia, teoretyczno-literacka część *Języka Artystycznego*, zawierająca artykuł K. Kłosińskiej o *écriture féminine*. Ambicją autorki było oddanie klimatu dysput toczących się wokół tematu „pisania kobiecego”, i to jej się udało – w tle rozważań naukowych rozbrzmiewa wielogłos feministek, prowadzących dialog nie tylko pomiędzy sobą, lecz również z przeciwnikami koncepcji *écriture féminine*. Artykuł jest doskonałym kompendium wiedzy na temat nurtu feministycznego w literaturze. To nie-

4 Zaznaczyć należy, że zmysł wzroku traci w literackiej deskrypcji dominującą pozycję, wzrasta natomiast znaczenie słuchu, powonienia oraz dotyku; zob. też.: (Witosz 2001).

5 Alternatywą do *écriture féminine* jest koncepcja N. K. Miller (1988).

zwykle udana próba rekapitulacji i interpretacji tekstów pionierek myśli feministycznej, m. in. Kristevej, Irigaray, Cixous, Duras, Gauthier, Herrmann.

Najnowszy tom *Języka Artystycznego* poleciłabym nie tylko badaczom literatury, ale także osobom zainteresowanym piśmiennictwem kobiet, pragnącym poznać najnowsze tendencje w literaturze kobiecej.

Literatura

- Ciało i tekst. Feminizm w literaturoznawstwie – antologia szkiców*, 2001, A. Nasiołowska, red., Warszawa.
- Borkowska G., 1995, *Metafora drożdży. Co to jest literatura / poezja kobieca?*, „Teksty Drugie”, nr 3/4.
- Goodwin M., 1990, *He-Said-She-Said: Talk as Social Organization among Black Children*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Günthner S. i Kotthoff H., 1991, *Von fremden Stimmen: Weibliches und männliches Sprechen im Kulturvergleich*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Günthner S. i Kotthoff H., 1992, *Die Geschlechter im Gespräch: Kommunikation in Institutionen*, Stuttgart: Metzler.
- Handke K., 1990a, *Styl kobiecy we współczesnej polszczyźnie kolokwialnej. – Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t. 26, s. 5-24.
- Handke K., 1990b, *Wpływ emancypacji na język kobiet. – Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, t. 1, Lublin, s. 156-170.
- Handke K., 1992, *Status rodzinny i zawodowy a językowe zachowania kobiet i mężczyzn*, Rocznik Naukowo – Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 152, Prace Językoznawcze VII, s. 151-160.
- Handke K., 1994, *Wulgaryzmy w języku Polek XX wieku. – Polszczyzna dawna i współczesna. Materiały z ogólnopolskich konferencji językoznawczych*, Cz. Łapicz, red., Toruń, s. 49-60.
- Handke K., 1995, *Język a determinanty płci. – Język a kultura. Płeć w kulturze i języku*, J. Anusiewicz, K. Handke, red., t. 9, Wrocław, s. 16-28;
- Kaschak E., 2001, *Nowa psychologia kobiety. Podejście feministyczne*, Gdańsk.
- Miller N. K., 1988, *Subject to change. Reading feminist writing*, Columbia UP, New York.
- Tannen D., 1999, *Ty nic nie rozumiesz! Kobieta i mężczyzna w rozmowie*, Poznań.
- Wilkoń A., 1987, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- Witosz B., 2001, *Kobieta w literaturze. Tekstowe wizualizacje (od fin de siècle 'u do końca XX wieku)*, Katowice.

BEATA A. KRASZEWSKA